

IJzerzandsteen

een ijzersterke troef
voor Noord-Hageland

▲

4	van zandkorrel tot ijzerzandsteen
6	de ontginningsplaatsen
8	ijzerzandsteenheuvels, ook natuurpareltjes
11	het verhaal achter de Diestiaanheuvels
20	ontginningstechnieken
26	werkomstandigheden
28	de ontginning van ijzererts
29	het andere verhaal
34	enkele mijlpalen
36	geraadpleegde werken
38	dankwoord

▼

Het Regionaal Landschap Noord-Hageland vzw werkt met financiële steun van:

- Provincie Vlaams-Brabant
- De aangesloten gemeenten: Aarschot, Begijnendijk, Bekkevoort, Diest, Holsbeek, Lubbeek, Rotselaar, Scherpenheuvel-Zichem, Tielt-Winge en Tremelo.
- Het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap
- Europese Unie

v.u. Julien Delauré, RLNH vzw, Gelrodeweg 2, 3200 Aarschot D/2012/8144/1

vorm Meer wit foto cover Ruïne van de Sint-Jan de Doperkerk in Diest © Stefan Smets / RLNH

druk Artoos oplage 2.000 exemplaren Deze brochure werd gedrukt op 100% gerecycleerd papier.

Vlaamse overheid

IJzerzandsteen

een ijzersterke troef
voor Noord-Hageland

Overal in het Hageland stuit je op **ijzerzandsteen**. Van kerken en woonhuizen tot tuinmuurtjes, de roestbruine steen is alom tegenwoordig. Maar wat is het verhaal achter deze steen en waar werd hij ontgonnen? Aan de hand van interviews met groepearbeiders, groeve-eigenaars, steenkappers, restaurateurs en inwoners uit de streek kregen we een goed beeld van dit **historische erfgoed**. Na enkele mijlpalen in het gebruik van de steen en een korte uiteenzetting over het ontstaan maak je in deze brochure kennis met hun verhaal.

De **steengroeves** en **Diestiaanheuvels** vervulden doorheen de eeuwen verschillende functies. Ze leverden niet alleen ijzerzandsteen maar dienden ook als schuilplaats, speelterrein, wapendepot, uitkijkpunt en zo veel meer. Ze beïnvloedden in hoge mate het leven van de Hagelanders en zijn zeker een stukje **erfgoed om te koesteren!**

Van zandkorrel tot ijzerzandsteen

Volgens de recente theorie van prof. Frans Gullentops droogde de Middellandse Zee 5,4 miljoen jaar geleden op. Door bewegingen in de aardkorst kwam er een breuk in de landtong tussen het huidige Marokko en Gibraltar. Een reusachtige waterval met een debiet 80 keer hoger dan de Amazone, vulde **het Middellandse Zeebekken** op ongeveer een eeuw. De stijging van de Middellandse Zee zorgde bij ons voor een omgekeerd effect. De **Diestiaanzee** die tot in het Hageland kwam, trok zich op korte tijd terug. De Hagelandse heuvels van nu waren

toen zandbanken die plots bloot kwamen te liggen. Deze **zandbanken** leken sterk op degene die we voor onze huidige kust aantreffen. Het zand van de Diestiaanzee bevatte een hoog percentage aan glauconiet, dat voor een stuk uit ijzer bestond. Na het terugtrekken van de Diestiaanzee werd het ijzer aan de lucht blootgesteld en oxideerde. De zandkorrels klitten samen en zo ontstond uiteindelijk **ijzerzandsteen**. In de steen kan je nog steeds sporen van dit zeeverleden terugvinden. Wie goed kijkt kan lange, buisvormige structuren aantreffen die door zeevormen in de zandbanken werden uitgegraven.

© RLNH

wist je dat...

... ijzerzandsteen in onze regio verschillende benamingen heeft? IJzersteen, grauwe steen en bruine steen zijn de meest courante. In de middeleeuwen duidde men de steen aan als 'ordune' of arduin. Waar we nu arduin associëren met de blauwe steen uit onze dorpels en borduren, had de term toen een heel andere betekenis. De term werd gebruikt om elke gehouwen natuursteen, dus ook ijzerzandsteen, mee aan te duiden.

© Staf De Roover

wist je dat...

Detail pastorie van Wezemaal © RLNH

... ijzerzandsteen door boeren ook wel eens de **groeïende steen** wordt genoemd? In combinatie met water kan hij bij vorst uitzetten en aan het oppervlak komen bovendrijven waardoor het lijkt alsof hij groeit. Veel boeren vervloekten de steen dan ook omdat hij het ploegen op de akkers des te moeilijker maakt.

© RENNH

2 GROEVE OP DE WIJNGAARDBERG IN WEZEMAAL

Steile heuvelwanden verraden grootschalige ontginningen.

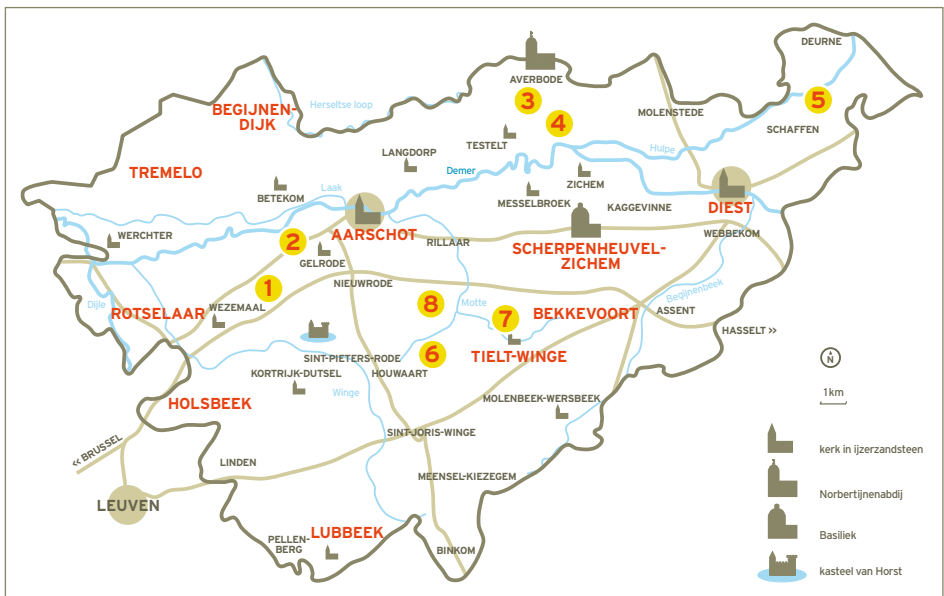
De ontginningsplaatsen

Op zowat elke heuvel in het Hageland heeft men ooit ijzerzandsteen ontgonnen. Voor de bouw van religieuze en burgerlijke gebouwen haalde men de steen uit de **groeves** die veelal aan de zuidzijde van de heuvels liggen. Kenmerkend zijn de vaak steile wanden die grootschalige ontginningen verraden. Op de kaart is een selectie van de bekendste groeves weergegeven.

In de nabijheid van deze groeves kan je soms nog ondiepe kuilen vinden die ontstaan zijn door de ontginning van **schollen** door mensen uit de buurt. Deze kleine, dunne brokken werden vooral in huizen gebruikt. In Rillaar is er op de Tienbunders zelfs een plek naar genoemd: het Schollenkot. Toch waren deze plekken zeker niet de enige ontginningsplaatsen. Ook op **akkers** en in **holle wegen** werd ijzerzandsteen geraapt.

... ijzerzandsteen **niet alleen op heuvels** wordt aangetroffen
 Zo werd er in verschillende **beekvalleien** moerasijzererts of ijzeroer gevormd door de oxidatie van ijzerhoudend overstromingswater. Tussen 1850 en de Tweede Wereldoorlog werd de steen op grote schaal ontgonnen. Deze ontginningen liggen mee aan de basis van het huidige Midden-Limburgs vijvergebied. IJzeroer werd voornamelijk gebruikt in de metallurgie en op kleine schaal als bouw materiaal.

... ijzerzandsteen **niet alleen in het Hageland** is te vinden? Ook in de Zuiderkempen, de Dijlevallei, Haspengouw, het Heuvelland en in de Vlaamse Ardennen kan je de steen aantreffen. Maar de steen werd er nooit ontgonnen zoals bij ons. In Chaumont-Gistoux en in Sart-Moulin wordt er voor talrijke restauraties nog wel ijzerzandsteen gewonnen, zij het in **zandgroeves** en dus niet op de flanken van Diestiaanheuvels.

ijzerzandsteengroeves 1 Wijngaardberg 2 Eikelberg 3 Weefberg 4 Voortberg 5 Steenkot
oppervlakkige ontginning 6 Houwaartse berg 7 Ossenberg 8 Schollenkot
 De ontginningsplaatsen op de kaart zijn vrij toegankelijk. Er zijn uiteraard nog meer ontginningsplaatsen in de regio, maar die bevinden zich op privé domein.

IJzerzandsteengroeves, ook natuurpareltjes

Beheer

Van oudsher vond je bossen, schrale graslanden en boomgaarden op de ijzerzandsteenheuvels. Heel wat fauna en flora is afhankelijk van dit afwisselend landschap.

Tijdens de ontginningen van ijzerzandsteen trof men in de groeves een **open heidelandschap** aan. Na het sluiten van de groeves in de jaren 70 raakten de sites in verval. Ze werden met afval

gevuld en na verloop van tijd namen de **bomen** het over van de heide. Hierdoor verdwenen heel wat typische dieren en planten. Om deze soorten terug een kans te geven, worden de groeves terug open gemaakt en de heidelandschappen hersteld. Heel wat groeves zijn in handen van natuurorganisaties zoals Natuurpunt vzw of het Agentschap voor Natuur en Bos van de Vlaamse overheid. Zij passen dit **herstelbeheer** ondermeer toe op de Weefberg, Eikelberg, Wijngaardberg en Voortberg (zie kaartje p. 7).

WIJNGAARDMUUR OP DE WIJNGAARDBERG IN WEZEMAAL

© Staf De Roover

Brem © RLNH

Struikheide © RLNH

Veel planten en dieren vinden een waardevol leefgebied op de Diestiaanheuvels

Diestiaanheuvels zijn weinig door-dringbaar voor water. De afwisseling tussen nat en droog, schaduw en zon zorgt voor een **microklimaat** met een aantal unieke biotopen. Heel wat planten en dieren vinden er een waardevol leefgebied zoals de hazelworm,

levendbarende hagedis, struikheide en brem. Vlinders als de Spaanse vlag en melkdrupje vinden er ideale plekjes om zich op te warmen. Van de koninginnenpage is bekend dat ze op de heuveltoppen op zoek gaat naar een partner, het zogenaamd 'hilltopping'.

De **levendbarende hagedis** is nauw verbonden aan plekken met een warm microklimaat. De aan de zon blootgestelde groevewanden zijn voor het koudbloedige dier een ideale plek om zich snel op te

warmen. Deze hagedis is in onze streken uniek omdat hij als enige reptiel geen eieren legt, maar zijn jongen levend baart. Vandaar zijn naam: levendbarende hagedis.

MEER WETEN OVER NATUURBEHEER EN OVER GELEIDE WANDELINGEN IN EN ROND DEZE IJZERZANDSTEENHEUVELS?

- ➔ Agentschap voor Natuur en Bos T 016 21 12 20 of vbr.anb@vlaanderen.be
www.natuurenbos.be
- ➔ Natuurpunt Oost-Brabant vzw T 016 25 25 19 of npob@natuurpunt.be
www.natuurpuntoostbrabant.be
- ➔ Regionaal Landschap Noord-Hageland vzw T 016 63 59 54 of info@rlnh.be www.rlnh.be

Het verhaal achter de Diestiaanheuvels

Van de prehistorie tot de middeleeuwen

Diestiaanheuvels zijn typisch voor het Hageland en bepalen in hoge mate het karakter van de streek. Het is dan ook niet verwonderlijk dat ze het **landgebruik** doorheen de eeuwen sterk mee bepaald hebben.

Uit prehistorische vondsten op de Beninksberg in Rotselaar, daterend tussen 8.000 en 6.000 voor Christus, weten we dat men toen de heuvels gebruikte als uitzichtpunt of als uitvalsbasis voor jachtpartijen. IJzerzandsteen werd ook als **hakbijl** en als **slijp- en maalsteen** gehanteerd.

Als **bouwsteen** brak hij pas bij de Romeinen door. Je kon de roestbruine stenen in kelders aantreffen. Door zijn absorberende karakter zorgt ijzerzandsteen immers voor een ideale omgevingstemperatuur om wijnen en andere voedingswaren in te bewaren. Onder andere in Bierbeek en in Rotselaar werden restanten van **Romeinse kelders** ontdekt. Toch bleef dit eerder uitzonderlijk voor die tijd. Na de val van het Romeinse Rijk kwam hierin weinig verandering. Men verkoos hout en leem om huizen uit op te trekken.

VOORRAADKELDER VAN DE VOORMALIGE ABDIJ VROUWENPARK IN ROTSELAAR

Deze voorraadkelder dateert uit midden 13e eeuw © RLNH

© RLNH

© RLNH

Bij de **opkomst van de steden** in de 10e en de 11e eeuw steeg de vraag naar de gemakkelijk te ontginnen ijzerzandsteen. Men gebruikte de steen voornamelijk als **schollen**. Schoolvoorbeeld voor deze periode is de Sint-Catharinakerk in Kortrijk-Dutsel (Holsbeek).

Met het aanbreken van de late middeleeuwen begon een economische bloeiperiode voor de regio. Hiermee ging een enorme bouwwoede gepaard. De doorbraak van de **Demergotiek** was een feit. Een mooi voorbeeld voor deze periode is de Onze-Lieve-Vrouwkerk te Aarschot of de Sint-Sulpitiuskerk te Diest.

wist je dat...

... ontgonnen ijzerzandsteen tot aan het begin van de 20e eeuw over de Demer, Dijle en Gete op **platte boten** naar hun bestemming werd getrokken? Aanvankelijk gebeurde dit door mankracht, later door paarden. De scheepstreckers vormden zelfs een afzonderlijke gilde met zetel te Werchter.

De barok

Vanaf de 15e en vooral 16e eeuw begon de **economische stagnatie** van het Hageland. De godsdienstoorlogen en talrijke invallen brachten een einde aan de welvaart. Van een volledige bouwstop was natuurlijk geen sprake, maar het verschil met de voorgaande eeuwen was opvallend.

Ook het aanbreken van de barok bracht een verandering met zich mee. Waar de Demergotiek eerder sober was, kent de barok een **overdaad aan versieringen**. De bezoeker moest overweldigd worden door allerlei guirlandes en franjes. Door zijn moeilijk te bewerken karakter leende ijzerzandsteen hier zich nauwelijks toe.

Dit in tegenstelling tot de **gobertangeste**n uit de streek van Geldenaken-Hoegaarden, die vanaf de 17e eeuw overal doorbrak. Het was voor de adel en clerus de ideale manier om zich te profileren ten opzichte van de volkse bouwcultuur waarbij ijzerzandsteen als goedkoop bouw materiaal nog steeds populair bleef. Voor de Abdijkerk in Averbode koos men gobertange voor de gevel terwijl de onderliggende lagen volledig uit ijzerzandsteen werden opgetrokken. Ook de Sint-Martinuskerk in Wezemaal is een goed voorbeeld van hoe de twee stenen vaak gecombineerd werden.

Sint-Martinuskerk in Wezemaal © Staf de Roover

Sint-Laurentiuskerk, Betekom © Stal de Roover

In verschillende kerken uit de regio vind je de **combinatie** van ijzerzandsteen en gobertangesteent terug. In de Sint-Laurentiuskerk te Betekom wordt ijzerzandsteen in speklagen afgewisseld met kalkzandsteen. Een barst in de ene steensoort kan zich hierdoor veel minder makkelijk verplaatsen in de andere waardoor de stevigheid van het gebouw gewaarborgd blijft.

19e en 20e eeuw

Met het aanbreken van de 19e en vooral de 20e eeuw waren de meeste gebouwen uit ijzerzandsteen aan **restauratie** toe. Heel wat groeves werden daarom heropend. Denken we maar aan het Steenkot in Kelbergen, de Wijngaardberg in Wezemaal of de Weefberg in Averbode.

De firma Vandekerckhove uit Ingelmunster had de leiding over veel van deze projecten. Een heleboel restauratieprojecten waren echter problematisch omdat de ontgonnen Diestiaan van **inferieure kwaliteit** was.

'Te broos', 'te zacht', 'te poreus' zijn veel gehoorde klachten. Dit verklaart waarom men de laatste jaren kiest voor Duitse bondzandsteen en Brusseliaan die wordt ontgonnen in Chaumont-Gistoux nabij Waver.

Hoewel deze laatste steen harder is, vertoont hij een afwijkende paarse kleur. Het **kleurverschil** met de roestbruine Diestiaan valt op. Volgens sommigen tastte dit de authenticiteit van de historische gebouwen aan. Zoals bijvoorbeeld het poortgebouw van de Abdij van Averbode.

Frans Decavele (*1935) uit Kortrijk werkte jarenlang als projectleider voor het restauratiebedrijf Vandekerckhove uit Ingelmunster. In 1972 hield hij toezicht op de laatste ontginning van ijzerzandsteen op de Eikelberg te Gelrode voor de restauratie van de Onze-Lieve-Vrouw kerk in Aarschot. Als geen ander weet hij waarom de roestbruine steen aan populariteit moest inboeten.

‘Toen we aan de restauratie van de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Aarschot bezig waren, kwamen we tot de constatactie dat de steen onvoldoende kwaliteit had om verwerkt te worden. Hij was niet homogeen genoeg.’

Is de Brusseliana die men nu gebruikt dat wel?

Die van Waver ook niet. Daar zat veel afval in. Als we een blok hadden en we daar 15% van konden gebruiken dan was dat goed.

Bij Diestiaan kon je nog minder gebruiken?

Ja

Wat bedoel je met afval?

Stenen die je niet kon gebruiken, die te zacht waren. Als de steenkapper daarmee bezig was om zijn stuk af te maken, dan vielen die open. Bruine ijzerzandsteen kan je niet verlijmen. Dat was dus totaal verlies. Wij stonden natuurlijk voor een dilemma.

Ik kreeg te horen van iemand dat er in Chaumont-Gistoux bruine ijzerzandsteen te verkrijgen was. Met die steen was de Sint-Sulpitiuskerk van Diest gerestaureerd. Ik ben daarom naar Waver gegaan met iemand die in Diest gewerkt had. Daar was gewoon een zandgroeve en daarin zaten formidabele blokken ijzerzandsteen.

Werd die ijzerzandsteen daar ontgonnen?

Nee. Die mensen van de zandgroeve zaten daar waarschijnlijk mee verveeld. De bedoeling was zandwinning, niet steenwinning. Dus dat lag daar allemaal. Ze hebben dat aan de kant geduwd. Vaak waren de massieve blokken zelfs te groot om zomaar te verplaatsen. Wij hebben daar blokken weggehaald van 20 ton. En als we daarvan drie ton konden gebruiken, waren we blij.

Hebt u een idee hoeveel ton u in Gelrode oorspronkelijk hebt ontgonnen?

Heel weinig. Als we daar 15 ton uitgehaald hebben, is dat veel. En daar is niets van gebruikt.

Tot in 1972 werd ijzerzandsteen in het Hageland voor tal van restauratieprojecten ontgonnen. Hoewel Diestiaan als bouwsteen wat uit de gratie was gevallen, blijven veel getuigen er **toch nog lovend** over.

'Ijzersteen is een goede harde steen. Er was ook lichtere, bruine steen bij. Maar ik zeg u de goede steen, die zat zeven, acht meter diep en was bijna zwart van kleur.' (Henri Pollet, 1916)

Vooralschollen hebben een goede kwaliteit en zijn zo goed als onverweerbaar. Vandaar dat ze als bouwsteen bij het volk zo populair waren.

Voor de inwoners van het Hageland was ijzerzandsteen eeuwenlang een belangrijk bouw materiaal. Om de kosten van het bouwen wat te drukken, integreerde men de **grauwe steen in de huizen**. Veel huizen in de regio zijn hiervan nog steeds de stille getuigen.

Met heel het gezin ging men op de Diestiaanheuvels, in de holle wegen of op de akkers **schollen rapen**. In verschillende groeves zijn hiervan nog steeds sporen aan te treffen. Ondiepe putten verraden de plaatselijke ontginning van de steen. Vaak hielpen familie, vrienden en dorpsgenoten elkaar met de bouw van een huis.

Detailschollen © RLNH

Oudelijk huis Emiel Willems © RLNH

Emiel Willems © RLNH

Ook de familie Willems uit Tielt-Winge bouwde hun huis aan het begin van de 20e eeuw nog op uit ijzerzandsteen. Emiel Willems (*1921) doet het verhaal uit de doeken:

‘Om de kosten wat te drukken gebruikten we ijzerstenen. We konden ze voor niets gaan halen in het bos, in de steengroeve. We gebruikten ook bakstenen maar die moesten we betalen. We haalden de ijzerstenen uit de nabijgelegen Galgenberg. De burens hielpen ons toen.

In die tijd was het normaal dat je niet met je portemonnee moest klaarstaan als er iets moest gebeuren, zoals dat tegenwoordig wel het geval is. Terwijl de een metste, hielp de andere met het rapen en het vervoeren van de schollen. Als mortel gebruikten we ongebluste kalk. Rond 1935 maakten we ook nog een kippenhok uit ijzersteen. Samen met mijn broers en zussen heb ik daar nog aan meegeholpen. Dat hok staat er nog steeds.’

De combinatie van baksteen en ijzerzandsteen is typisch voor de regio. In de zijmuren kan men vaak trapeziumvormige structuren aantreffen. De **bakstenen** werden eerst in de hoeken gemetst. Daarna vulde men de tussenliggende ruimtes op met **ijzerzandsteen**. Hierdoor verkreeg

men een vloeiende overgang van ijzerzandsteen naar baksteen zonder de stevigheid van het gebouw aan te tasten. De **muren** werden vaak ter bescherming met **leem of kalk** te bedekt. Een van de laatste voorbeelden is het Lemen Huis te Holsbeek. Ook de Lakenhal in Diest was vroeger witgekalkt.

Typisch voor de regio is de combinatie van baksteen en ijzerzandsteen.

LEMEN HUIS IN HOLSBEEK

© RLNH

Doorheen de tijd is men steeds creatief met ijzerzandsteen omgegaan. In verschillende **tuinen** kan je de steen nog in muurtjes of paden aantreffen. Ook in de **beeldhouwkunst** lijkt men de steen te herontdekken, ondanks zijn vaak broze karakter. Om het kunstwerk steviger te maken, mengt men steengruis met beton. Hierdoor wordt het beeldhouwwerk erosiebestendig, maar behoudt het toch de typische roestbruine kleur. Onder andere in de Bonewijk in Aarschot kan je

een dergelijk beeldhouwwerk, namelijk de 'kasseileggers', bewonderen.

Men gebruikte ook ijzerzandsteen in **water- en beerputten** en in **ijskelders**. Bij de wijnteelt komt de steen bij de **terrasbouw** van pas. Op de Wijngaardberg in Wezemaal vind je de restanten van de Wijngaardmuur die volledig uit schollen is opgebouwd om zo de wijngaarden tegen de gure noordenwind te beschermen.

Watermolen in Testelt © Staf De Roover

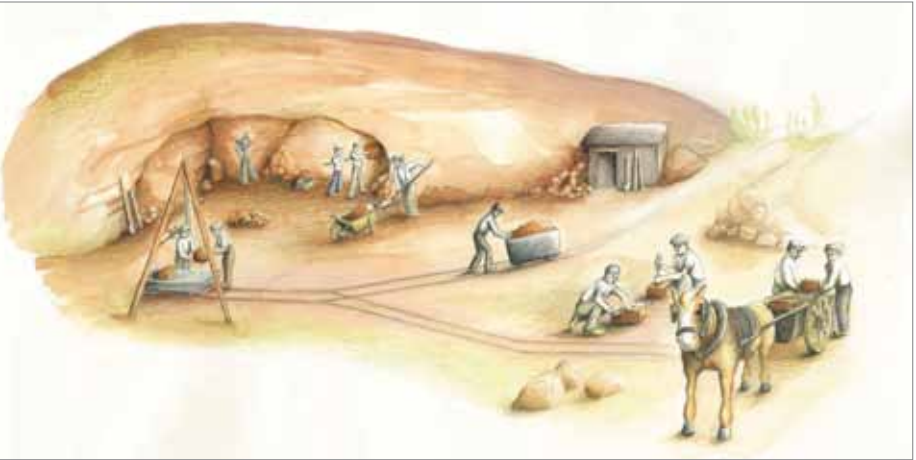

Tuilmuurtje © R.L.N.H.

Christusbeeld in Testelt © Staf De Roover

Ontginningstechnieken

Eind 19e eeuw tot midden 20e eeuw

Doorheen de eeuwen hanteerde men verschillende technieken om ijzerzandsteen te ontginnen. Aan de hand van de getuigenissen konden we de methodes van de laatste 100 jaar vastleggen. Waar men in de middeleeuwen haast uitsluitend gebruik maakte van **pikhouweel** of **'pioche'** werden de technieken vanaf de 19e eeuw gevarieerder.

Zo weten we dat men in het Steenkot in Diest **explosieven** gebruikte. Het poeder werd in gaten in de groevewand geplaatst en van op afstand met een lont tot ontploffing gebracht. Dit gebeurde zeker niet dagelijks en was eerder uitzonderlijk te noemen. Over het algemeen waren de gaten groot genoeg om een volwassen man in te laten liggen.

'Dat was een speciale ploeg. Het waren altijd dezelfde mensen die dat deden. Zij moesten de explosieven plaatsen op

de plek die door de groevemeester werd aangeduid.'

(Christiane Vanwinghe, 1953).

Met zware, mانشoge ijzeren staven, ook wel **mijnijzers** genoemd, hakte men de gaten uit. Door het gewicht van de staaf waren hier twee mannen voor nodig.

'Het was harde steen. Het duurde gemakkelijk een paar dagen voor we de gaten hadden uitgeklopt.'

(Henri Pollet, 1916)

Het Steenkot in Diest, 1938
© uit het archief van Christiane Vanwinghe

Werktuigen

'De steen zat zeven, acht meter diep en dat moest allemaal met de schop afgedaan worden en met de pioche. En dan die stenen. Die wogen snel 3.000 kilo. Dan moest je die met een mijnijzer optillen. Een rond ijzer dat niet zo breed was en langs één kant scherp.' (Henri Pollet, 1916)

'Met houten hamers en beitels bewerkten we de steen. Er waren verschillende soorten beitels. De meeste dienden om de stenen een eerste ruwe vorm te geven en oneffenheden te verwijderen.' (Silvain van Rillaar, 1921)

'Een mijnijzer had twee functies. De scherpe kant diende om gaten in de groevewand uit te kappen, de plattere zijde gebruikte men om de stenen uit de wand te wringen. Het was dus een multifunctioneel werktuig' (Frank Doperé, specialist bouwhistorisch onderzoek)

'De steenkappers bewerkten de stenen ook met stalen zagen. Deze leken een beetje op boomzagen, alleen waren ze van staal. Met twee moesten de steenkappers de stenen doorzagen' (Henri Pollet, 1916)

Vanaf het eind van de jaren 40 gebruikte men voor de ontginning **mechanische boren**. Na de explosie vertoonden de groevewanden barsten. Met mijnijzers werd de ijzerzandsteen vervolgens uit de wand geduwd en getrokken. Voor grotere stukken maakte men eerst een soort van puntapijt waar de stenen op konden vallen zodat verdere scheuren konden worden vermeden. Het is een techniek die ook toegepast wordt bij verschillende andere steensoorten, zoals rood en grijs marmer.

Met pikhouwelen, schoppen, kruiwagens en **'berlines'** - een soort van steenkoolwagentjes - werd het overtollige puin en afval op hopen gestapeld. Eenmaal ontgonnen werden de stenen

op **platte karren** geladen en met een smal spoor uit de groeve geduwd. Hoewel het spoorlijntje in het Steenkot in Diest verdwenen is, kan je nu nog de bedding en de afvalhopen in de groeve herkennen.

'Er is een hele periode geweest dat de steenkappers aan de ingang van de groeve de stenen kaptten. De maten werden op bestelling doorgegeven. Ze werden er een eerste maal bewerkt en vervolgens met paard en kar naar de restauratieplek afgevoerd.'
(Christiane Vanwinghe, 1953)

Veel steenkappers kwamen trouwens niet uit het Hageland maar uit West- en Oost-Vlaanderen waar de meeste restauratiebedrijven gevestigd waren.

Impressietekening © Katrien Santermans

Jaren 50 tot 1972

Na de Tweede Wereldoorlog voltrok zich een steeds verder gaande mechanisering. Men koos voor andere, **meer efficiënte ontginningstechnieken**. Bulldozers, drilboren en vrachtwagens vervingen de pioche, het mijnijzer en de paard en kar. Onder leiding van prof. Lemaire restaureerde men bijvoorbeeld in 1965

de Sint-Martinuskerk te Wezemaal met stenen uit de nabijgelegen Wijngaardberg. Met een kraan werden de ontgonnen stenen op vrachtwagens geladen en naar de kerk gebracht. De toenmalige pastoor Cuypers hield een oogje in het zeil en hielp soms ook een handje.

Paard en kar werden vervangen door bulldozers en vrachtwagens.

Onze-Lieve-Vrouwekerk in Aarschot © RLNH

De bewerking van stenen gebeurde in het atelier van het restauratiebedrijf.

Vanaf de jaren 50 waren het ook geen boeren meer die als bijverdienste in de groeve kwamen werken.

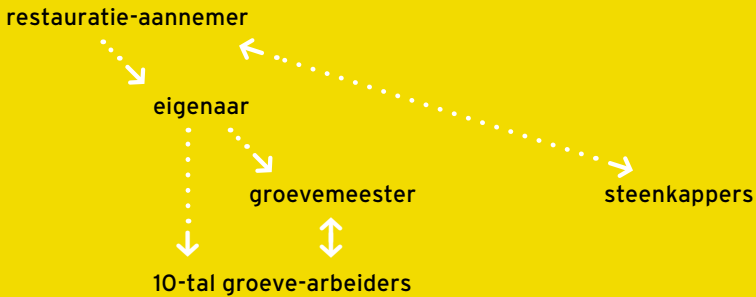
'Het waren gewone arbeiders die wel een beetje gespecialiseerd waren in wegeaanleg en het opruimen van rotsen' (Frans Decavele, 1935).

Vaak waren ze niet uit de regio afkomstig. De bewerking van de stenen gebeurde ook niet meer aan de groeves maar in de **ateliers** van de restauratiebedrijven. Bij de restauratie van de Onze-Lieve-

Vrouwekerk te Aarschot in 1972 onder leiding van de firma Vandekerckhove, werd ijzerzandsteen uit de Eikelberg in Gelrode rechtstreeks met vrachtwagens naar de steenkappers in Ingelmunster gebracht. Daar werden de stenen een eerste maal gezaagd.

Na deze bewerking werden ze naar de restauratieplek gevoerd waar verweerde stenen werden vervangen door pas ontgonnen exemplaren. In de jaren 60 en 70 gebeurde dit met mechanische boorhamers. De **volledige mechanisering** was een feit.

Organisatie van de ontginningen tijdens de 20e eeuw

Het team bestond uit een tiental arbeiders met aan het hoofd de **groevemeester**. De **eigenaar** bezocht de groeve sporadisch en onderhield enkel de zakelijke contacten. Bij de ontginningen was hij zelden betrokken. Van een strikte hiërarchie was er echter geen sprake. De **arbeiders** kenden elkaar goed en hadden met de groevemeester en de

eigenaar een vriendschappelijke band. De eigenaar was vaak ook een **gekende dorpsfiguur**. In Kelbergen was dit Pieter 'Pieje' Vanwinghe. In 1918 erfde hij het Steenkot na er zelf jarenlang als arbeider in gewerkt te hebben. Als geen ander wist hij wat de arbeiders aankonden en wat ze nodig hadden.

wist je dat...

... op verschillende kerken in het Hageland **krassporen** van bedevaarders te vinden zijn? Ondermeer op de Sint-Martinuskerk te Wezemaal en op het poortgebouw van de Abdij van Averbode kan je deze aantreffen. De **bedevaarders** verzamelden het gruis, mengden het met water en dronken het vervolgens op. Men geloofde dat het mengsel een geneeskrachtige, helende werking had.

Krassporen op Sint-Martinuskerk te Wezemaal © RLNH

Werkomstandigheden

De meeste ontginningen gebeurden van **april tot september-oktober**. Bij vriesweer was ijzerzandsteen immers te hard om te worden ontgonnen. Concreet werd er bij de groeve-eigenaar door de restauratieaannemer een bestelling geplaatst. Vervolgens ging de eigenaar in het dorp op zoek naar **arbeiders**. Vaak waren dit boeren of boerenzonen. De leeftijd varieerde tussen de veertien en vijftig jaar. **'Het was eigenlijk een echte bijverdienste.'** (René Luyten, 1919).

De **werkdagen** begonnen doorgaans bij zonsopgang en eindigden rond zonsondergang. Op vaste tijdstippen hield men een korte pauze. In het Steenkot in Kelbergen voorzag de eigenaar soms soep als middagmaal. Over het algemeen waren er weinig of geen faciliteiten. In sommige groeven werd er wel een barak voorzien waarin kon worden gegeten en geslapen. Meestal waren het de steenkappers 'uit de Vlaanders' die er verbleven. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werkten er in Kelbergen zelfs verschillende Russische krijgsgevangenen die in dergelijke houten barakken verbleven. **Vanaf de jaren 50** verbeterden de werkomstandigheden aanzienlijk. De houten barakken werden toen **containers met douches en toiletten**.

De ontginningen waren voor de arbeiders **zwaar en gevaarlijk**. Een ongeluk was snel gebeurd. Op de Middelberg in Gelrode raakte in de jaren 30 een zekere Barale na een zwaar ongeluk zelfs werkonbekwaam. Hij overleed later aan zijn verwondingen. Een steen kon gemakkelijk enkele tientallen tot een paar honderd kilo's wegen. **Samenwerken** was dus de boodschap. Met katrollen of kranen werden de zwaardere stenen op karren geplaatst. Bij de ontginningen op de Eikelberg in 1972 maakte men zelfs gebruik van bulldozers. Toch konden al deze hulpmiddelen niet verhinderen dat de arbeid zijn **fysieke tol** eiste. Vooral rug- en heupklachten vormden een probleem.

Bovendien werkten vele arbeiders 's avonds nog op het platteland of op de boerderij. Het werk in de groeve was niet meer dan een periodieke **bijverdienste** die het leven financieel iets draaglijker maakte. Naast de landbouw was het in sommige streken zowat de enige bron van inkomsten. Het werk betaalde redelijk, al kon je in steenkoolmijnen of fabrieken veel sneller en beter je geld verdienen. In 1938 bedroeg het dagloon van een groevearbeider 20 Belgische frank. Ter vergelijking, een brood kostte toen ongeveer 2,20 frank.

© RLNH

WEEFBERG IN AVERBODE

De ontginning van ijzererts

IJzerzandsteen werd niet alleen ontgonnen voor bouw- of restauratieprojecten. Het werd ook aangewend voor de **extractie van ijzererts**.

Op de Middelberg in Gelrode, ook wel IJzerenberg genoemd, werd vanaf 1931 een poging ondernomen om **op industriële schaal** ijzerzandsteen te ontginnen. Hiervoor werd een NV opgericht: 'Société des Usines et Mines de fer de Gelrode'.

De stenen werden na de ontginning in ovens gesmolten. Daarna werden ze per trein van Gelrode naar Forges de Clabecq getransporteerd waar ze verder konden worden verwerkt.

De **exploitatiezone** strekte zich over een lengte van 500 meter uit. De productie bedroeg tussen de 75 à 150 ton per dag. Op het hoogtepunt werkten in de groeve een veertigtal arbeiders. Net als in andere groeves werd ook hier gebruik gemaakt van explosieven en spoorwegkarretjes getrokken door paarden.

Al na enkele jaren bleek het **ijzerertsgehalte** van de stenen te laag te liggen. Uiteindelijk moesten de boeken in 1938 worden gesloten. De groeve werd de laatste decennia verkaveld en de ovens afgebroken. Enkele betonnen structuren herinneren nog steeds aan de ontginningen.

© uit het archief van Theo Depoortere

AANDEEL VAN DE SOCIÉTÉ DES USINES ET MINES DE FER DE GELRODE, 1931

Betonnen restanten op de Middelberg in Gelrode © LINH

Het andere verhaal

Christiane Vanwinghe, kleindochter van groeve-eigenaar Pieter Vanwinghe, is van kindsbeen af nauw betrokken bij het verhaal achter het Steenkot in Kelbergen.

Hoe heeft uw grootvader de groeve in zijn bezit gekregen?

Mijn grootvader is eigenlijk niet degene die het zelf in bezit heeft gekregen, maar het is via zijn echtgenote, mijn grootmoeder gegaan. Zij was als kind, als wees, terecht gekomen bij een familie in Diest, de familie Colinez. Ze hielp daar wat in het huishouden. We spreken nu over de jaren 1890. Mijn grootmoeder, Florence Vandeweyer, werd de hartsvriendin van Alida Colinez.

Ze zijn samen groot geworden en hebben eigenlijk hun leven samen gedeeld. Regelmatig bezochten ze samen de groeve. Het is daar dat ze Pieter, een groeve-arbeider, leerde kennen. Mijn grootmoeder is uiteindelijk met hem getrouwd. Enkele jaren later stierf haar hartsvriendin, Alida Colinez. Zij liet een testament na waarin mijn grootmoeder als begunstigde naar voren kwam. Zo zijn al de gronden en in het bijzonder de steengroeve naar haar gegaan. Door hun huwelijk en omdat ze onder gemeenschap van goederen leefden, was het zo dat de man eigenaar van de gronden en van de steengroeve werd.

Hoeveel mensen werkten er in de groeve?
Dat verschilde nogal. Dat waren meestal dezelfde mensen. Het waren mensen uit Schaffen, ook dikwijls familie van elkaar. Broers of neven die vaak dan nog familie van ons waren. Echt permanent werkten ze er niet. Als er geen opdrachten waren, dan was er geen werk. Men nam soms mensen aan om bepaalde opdrachten te doen. Zes maanden, een jaar, drie maanden. Dat hing af van de vraag en wat moest er klaargemaakt worden.

Hoe waren de onderlinge relaties tussen de arbeiders?

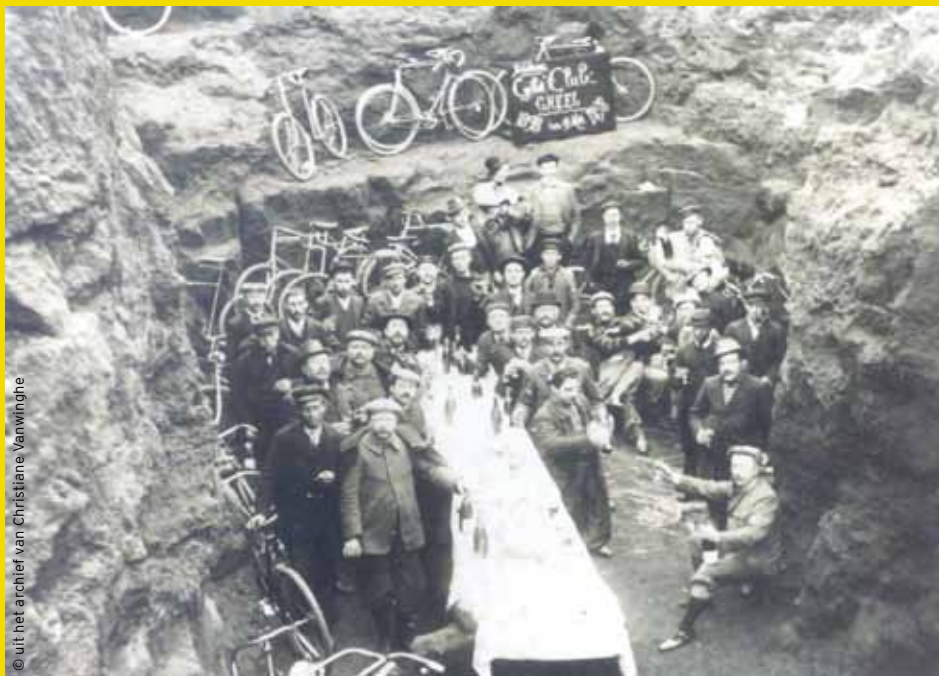
Die kenden elkaar goed. Zoals ik al zei, sommigen waren familie van elkaar. In die tijd was Kelbergen een kleine gemeenschap, een gehucht van Schaffen eigenlijk. Het was dus echt plaatsgebonden, vooral de mensen aan die kant van het dorp werkten daar. Die hingen aan elkaar vast. De ene kende de andere.

Kan je spreken van een soort van steenkappersmentaliteit?

Ja, een groep die bij elkaar hoorde. Die klikte aan mekaar. Trouwens, nu nog weet men wie er allemaal werkte. Dat zegt ook wel iets.

Vlnr: Eigenares Alida Colinez met haar huishoudster Florence Vandeweyer. Bovenaan rechts met mijnzijaer Pieter Vanwinghe. In het midden: Pater Prior Lambertus Honon.

© uit het archief van Christiane Vanwinghe

HET STEENKOT IN KELBERGEN, 1898

IJzerzandsteengroeves leverden niet alleen steen. Een foto genomen op 19 mei 1898 laat ons bijvoorbeeld een bijeenkomst van wielertoeristen in het Steenkot zien. Meer bepaald de Cyclo Club Gheel.

'De toenmalige eigenaar, meneer Colinez, was een liefhebber van het wielrennen. Hij was ook een bekend industrieel uit Diest. Hij onderhield hiervoor nauwe contacten met allerlei mensen. Hij deed dat om in de belangstelling te komen. Een stuk PR zoals men dat nu zou zeggen.' (Christiane Vanwinghe 1953).

De groeves hebben ook hun nut gehad tijdens **verschillende oorlogen**. Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd de Middelberg in Wezemaal door Belgische soldaten als **uitkijkpost** gebruikt. Lange tijd was de groeve bekend als het 'Oorlogskot'. Verschillende groeves werden in de Tweede Wereldoorlog door de Duitsers gebruikt om tanks veilig onder te brengen. Ook het verzet vond er de ideale **schuilplek**. Zo kon men aan het einde van de oorlog een ontsnapte Russische krijgsgevangene laten onderduiken op de Eikelberg te Gelrode. Dankzij enkele verzetslui wist hij uiteindelijk succesvol te ontsnappen. Het verzet probeerde zelfs kerkklokken in groeves onder te brengen. In Herselt verstopte men ze voor de Duitse bezetter in de oude groeve op de Meuleberg. In de volksmond is de plek daarom nog steeds bekend als de

Klokkenberg. Sommige groeven dienden bovendien als **wapendepot**. Zo ook in het Steenkot te Kelbergen.

'Na de oorlog gingen de kinderen met de obussen spelen en lieten ze deze ontploffen' (René Luyten, °1919)

Veel kinderen hebben goede herinneringen aan het spelen in de groeve. Christiane Vanwinghe (°1953), kleindochter van groeve-uitbater Pieter Vanwinghe, uit Schaffen verwoordde het zo: **'Ik herinner me uit mijn jeugd dat we daar gingen spelen en we dan over de spoorlijn liepen om in de groeve te komen. Omdat het nogal vrij diep is t.o.v. de openbare weg was het gevaarlijk om langs daar de groeve in te gaan. Wat niet wil zeggen dat we dat niet gedaan hebben natuurlijk'**.

Uitzicht van op de Eikelberg in Gelrode, 2005 © FLNH

Ook Jef Vervoort (°1933) uit Gelrode bij Aarschot beleefde heel wat plezier in en rond de steengroeve op de Eikelberg in Gelrode.

'We deden er niets anders dan spelen. We gingen altijd, zomer of winter, te voet over de heuvel naar school. Dat was altijd ravotten. Toen in die tijd maakten we onze speeltuigen zelf. We speelden er cowboy en indiaantje'.

Toch heeft hij ook minder goede herinneringen aan de plek. Ter voorbereiding van de landing in Normandië bombardeerden de geallieerden in mei 1944 verschillende malen Aarschot, toen een belangrijk spoorwegenknooppunt. Jef vluchtte als kind samen met zijn familie naar de nabijgelegen Eikelberg om daar in de groeve te schuilen. Hieronder vind je een deel van zijn getuigenis.

Is Gelrode gebombardeerd?

Ja. Maar de huizen niet. In het Vorsdonkbroek hebben ze twee keer gebombardeerd. Maar dat was om de ijzerenweg (nvdr. spoorweg) te bombarderen. Ze hebben die elke keer gemist. De laatste keer hebben we het gezien. Dat was overdag. We zaten toen thuis en hoorden de vliegers aankomen. Dan gingen de sirenes en liepen de mensen naar de schuilkelders die ze gemaakt hadden. De vliegtuigen kwamen laag over de Eikelberg en daar lieten ze hun bommen vallen. Alle mensen schuilden toen in de schuilkelders.

Waren dat diepe schuilkelders?

Laat ons zeggen rond de twee meter. Daarboven hadden ze ter bescherming boomstammen en graszoden geplaatst. De Duitsers hadden hier langs de grote baan Aarschot-Leuven veel kelders zelf gemaakt, voor als ze passeerden en moesten schuilen. Maar iedereen had een schuilkelder. En die was doorgaans buiten gemaakt.

Jullie schuilden soms ook op de Eikelberg.

Daar zijn we verschillende nachten gaan slapen in de 'grot' zoals wij zeiden. Dat was zeker met zes gezinnen. Die grot was vrij groot. De mannen hadden daar wel een beetje in gewerkt om het binnen proper te maken binnen. Ze hadden dat vol stro gedaan. Daar legden ze dekens op om op te slapen. De grot is vernietigd tijdens de laatste ontginningen in 1972.

Enkele mijlpalen

5,4 miljoen jaar geleden

Ontstaan van ijzerzandsteenheuvels door terugtrekken van Diestiaanzee.

40.000 v.C. - 6.000 v.C.

Heuvels worden als uitvalsbasis gebruikt door nomadengroepen.

5.300 v.C.

Oudst gekende gebruik van ijzerzandsteen als slijp- en maalsteen en als bijl.
bv. vondsten op Beninksberg in Wezemaal

4.000 v.C. - 1.600 v.C.

Heuvels worden als toevluchtsoord verlaten.

3e eeuw

De Gallo-Romeinen gebruiken ijzerzandsteen in de kelders van hun villa's.

Vroege middeleeuwen

Gebouwen voornamelijk uit hout en leem, slechts zelden uit ijzerzandsteen.

10e - 11e eeuw

IJzerzandsteen wordt gebruikt in oude Romaanse bouwwerken, bv. Sint-Catharinakerk in Kortrijk-Dutsel. De stenen werden in visgraatverband verwerkt.

Opkomst van de steden, economische bloeiperiode.

11e - 12e eeuw

Eerste gebruik van regelmatig gehouwen stenen.

13e - 14e eeuw

IJzerzandsteen als typische bouwsteen voor de Demergotiek. bv. Orleanustoren in Aarschot

15e - 17e eeuw

Exploitatiehoogtepunt van ijzerzandsteen uit de Langdorpse steengroeves, onder meer voor de bouw van de Sint-Sulpitiuskerk in Diest.

16e eeuw

Geleidelijke economische stagnatie in het Hageland door godsdienstoorlogen.

17e - 18e eeuw

Periode van verval en armoede zorgt voor teloorgang van ijzerzandsteen als bouw materiaal. Opkomst van barok en de daarbij behorende obertangesteent.

1750 - 1752

Bouw van kanaal Leuven-Mechelen met ijzerzandsteen uit Dorenberg in Aarschot.

1771 - 1778

Op de 'Carte du Duché d'Arschot' en de 'Ferrariskaarten' zijn onder meer de groeves op de Eikelberg, de Wijngaardberg en de Voortberg te bemerken.

Ca. 1820

Start bouw Wijngaardmuur op Wijngaardberg in Wezemaal met ijzerschollen.

Vanaf 1840

Restauratie van kerken en burgerlijke gebouwen uit ijzerzandsteen. Heropbloei van de ontginningen, onder meer in het Steenkot in Kelbergen.

1844 - 1848

Restauratie Sint-Pieterskerk in Rotselaar met steen uit de Heikantberg, Middelberg en Wijngaardberg.

1845

Voor de bouw van het 'Fort van Diest' worden er massa's ijzerzandsteen uit de heuvelflanken gehaald. Niets daarvan wordt als bouwsteen gebruikt.

1861

Restauratie van de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Aarschot met stenen uit de Wijngaardberg in Wezemaal.

1869

Restauratie van Onze-Lieve-Vrouwebasiliek in Scherpenheuvel-Zichem met stenen uit het Steenkot in Kelbergen.

1910

Ontginning op de Weefberg voor de restauratie van de Abdij van Averbode.

1931 - 1938

Ontginningen van ijzererts op Middelberg/IJzerenberg door de Société des usines et mines de fer de Gelrode.

1938 - 1939

Restauratie van kerk te Vorst (Laakdal) met steen afkomstig uit het Steenkot in Kelbergen.

Middeleeuwen tot jaren 1950

Gebruik van grauwe schollen die geraapt worden op akkers, in holle wegen en in de groeves voor de bouw van rurale gebouwen. bv. in de omgeving van Ossenberg en Galgenberg in Tielt-Winge.

1940 - 1945

Verschillende steengroeves worden door Duitse bezetter en geallieerden gebruikt als wapendepots. Ook schuilplaats voor lokale bevolking voor bombardementen.

1945

Steen onttrokken op Weefberg voor restauratie Abdij van Averbode.

1947

Laatste ontginningen in het Steenkot in Kelbergen.

1965

Ontginningen op de Wijngaardberg in Wezemaal voor herstellingswerken aan de Sint-Martinuskerk in Wezemaal. Gebruik van drillboren.

1972

Laatste ontginning van ijzerzandsteen in het Hageland op de Eikelberg in Gelrode voor de restauratie van de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Aarschot.

Greep uit geraadpleegde werken

AVERMAETE, T., MINNEN, B. en ERMEN, E. VAN, BOLLENS

W. De wijnmuur van Wezemaal, unieke getuige van een wijnbouwproject uit de vroege 19e eeuw, in: **Monumenten en Landschappen**, jg. 18, 1999.

BOS, K. en GULLENTOPS, F.

IJzerzandsteen als bouwsteen in en rond het Hageland, in: **Bulletin de la Société belge de géologie/Bulletin van de Belgische vereniging voor geologie**, jg. 99, 1990, nr. 2, p. 131-151.

BOS, K.

The Saint Peter's church of Langdorp, an example of early Gothic church architecture in the valley of the river Demer; a historical and architectural outline with an indepth study of its typical building material (The ferruginous sandstone of Northern Belgium), Leuven, 1989, p. 205 (onuitgegeven proefschrift Centrum voor Monumentenzorg, KULeuven)

Bouwen met ijzerzandsteen in de Demerstreek, in: **Brabantse bouwmeesters Verhalen uit de Late Middeleeuwen**, Provincie Vlaams-Brabant Dienst Cultuur, s.d., p. 40

CLAES, F.M.

Cijnsboeken van de Onze-Lieve-Vrouwenkerk van Diest (14de eeuw), (Oostbrabantse historische teksten, 2/3), Sint-Joris Winge, Oostbrabantse Werkgemeenschap, 1986, 84 p.

DIRIKEN, P.

Geogids Demervallei. Toeristische recreatieve atlas van Vlaanderen. S.l., 2004.

DOPERÉ, F.

Onderzoek naar de geschiedenis van de technieken in de kunstgeschiedenis, in: **Oost-Vlaamse Zanten**, jg. 76, 2001, nr. 2

DOPERÉ, F., ELDEREN, D. VAN, HERCK, P. VAN en MINNEN, B.

De Sint-Pieterskerk van Rotselaar, 1844-1848: een nieuwe kerk met oude wortels, Rotselaar, VZW 150 jaar kerkwijding St.-Pieter Rotselaar, 1998, 232 p.

DOPERÉ, F., EYCKEN, M. VAN DER, KLINCKAERT, J. en MINNEN, B.

Het verhaal van de Gotiek in de Demervallei, Toerisme Vlaams-Brabant, folder, 2004, 40 p.

DOPERÉ, F., DREESEN, R. en DUSAR, M.

Atlas natuursteen in Limburgse monumenten: geologie, beschrijving, herkomst en gebruik, Genk, Provinciaal Natuurcentrum - Domein Bokrijk, 2001, 294 p.

GALEOTTI, H.G.

Mémoire sur la constitution géognostique de la province de Brabant, en réponse à la question suivante: Décrire la constitution géologique de la province de Brabant, déterminer avec soin les espèces minérales et les fossiles que les divers..., in: **Mémoires couronnés par l'Académie royale des sciences et belles-lettres de Bruxelles**, jg. 12, Hayez, 1837.

GERITS, T.J.

Archivalia II, in: **Het oude land van Aarschot**, jg. 4, 1969, pp. 49-52

GERITS, T.J.

Langdorp en zijn kerken: kataloog, Aarschot, Aarschotse Kring voor Heemkunde, 1970, 80 p.

GILLIJNS, K.; POLSEN, J.; DECKERS, J.

Gesloten depressies in Vlaams-Brabant. Brakona jaarboek, 2001, p11-17.

GULINCK, M.

Oude natuurlijke bouwmaterialen in Laag- en Midden-België, in: **Technisch-Wetenschappelijk tijdschrift**, jg. 18, 1949, nr 2, s.l., s.n. (ook verkrijgbaar in overdruk, 7 p.)

GULINCK, M. en TAVERNIER RAEYMAEKERS, F.J.E.
Het kerkelijk en liefdadig Diest: geschiedenis der kerken, kapellen, kloosters, liefdadige gestichten, enz., welke in deze stad vroeger bestonden of thans nog bestaan, Leuven, Peeters, 1870, 584 p.

GULLENTOPS, F. en WOUTERS, L.
Delfstoffen in Vlaanderen, Brussel, 1996

GULLENTOPS, F.
L'origine des collines du Hageland, in: **Bulletin de la Société belge de géologie/Bulletin van de Belgische Vereniging voor Geologie**, Leuven, jg. 66, 1957, pp. 81-85

JANSE, H. en VRIES, D.J. DE
Werk en merk van de steenhouwer. Het steenhouwersambacht in de Nederlanden voor 1800, Zwolle - Zeist, 1991

JANSE, H.
Van aaks tot zwei, Historisch handgereedschap in de Nederlandse en Vlaamse bouwwereld, Zeist - 's-Gravenhage, 1998

MINNEN, B.
Het hertogdom Aarschot onder Karel van Croÿ (1595-1612). Kadaster en gezichten, Brussel, 1993 (Albums de Croÿ)

SCHEYS
Bijdrage tot de kennis van de Hagelandse bodems en hun productiecappaciteit, doctoraatsthesis KULeuven, pp. 321

SCHEYS
Stengroeven in Oost-Brabant, in: **Oost**, 1966, 3/2, pp. 40-43

TAHON, V.
Les mines de fer de Gelrode: une évolution dans l'industrie du fer, le passé, le présent, l'avenir, Bruxelles, Lelateur, 1933, 16 p. (Conférence donnée le 7 janvier 1933 à la Section de Bruxelles de l'Association des ingénieurs sortis de l'école des mines de Liège).

VANDERHASSELT, P.
De geologische formatie van ijzerzandsteen te Gelrode, in: **Kempen en Hageland**, 1936, nr. 2 (mei), pp. 20-22 (integraal in: *Oude Land van Aarschot*, jg. 24, 1989, nr. 3, (maart), pp. 43-46)

VERBOUWE, A.
Iconografie van Vlaamsch-Brabant. 1: Kanton Aarschot: gezichten, plannen en kaarten uit vorige eeuwen: Aarschot, Begijnendijk, Betekom, Gelrode, Houwaart, Kortrijk-Dutsel, Langdorp, Nieuwrode, Rillaar, St.-Pieters-Rode, Tielt,...., Brussel, Hessens, 1938, 28 p. ill (Overdr. uit: *Eigen Schoon en de Brabander*. - 21(1938)9-10)

VERBOUWE, A.
Iconografie van Vlaamsch-Brabant. 2: Kanton Diest: gezichten, plannen en kaarten uit vorige eeuwen: Assent, Averbode, Bekkevoort, Deurne, Diest, Kaggevinne, Kortenaken, Messelbroek, Molenbeek-Wersbeek, Schaffen, Scherpenheuvel, Testels, Waanrode,...., 1940, 79 p., XII pl (Overdr. uit: *Eigen Schoon en De Brabander*. - 13(1940)7-8)

WILLEMS, A.
Ontginning van grondstoffen in vroegere eeuwen te Testelt, in: **Oost-Brabant**, jg. 7, 1980, pp. 44-46.

Dankwoord

Volgende personen hebben ons geholpen om de schaarse informatie rond de ijzerzandsteengroeves te verzamelen. Het Regionaal Landschap Noord-Hageland vzw wil volgende personen uitdrukkelijk bedanken:

Henri Pollet, Frans Decavele, René Luyten, Richard Luyten, Silvain van Rillaar, Emiel Willems, Christiane Vanwinghe, Jef Vervoort, Björn Rzoska, Daphné Maes, Frans Gullentops, Rudy Janssens, Luc Vervoort, Willy Schroevens, Paul Vranken, Marc Dillen, Theo Depoortere, Glenn Geeraerts, Kjell Corens, Boni Lemmens, Robert Huybrechts, Alfons Thiels, Guy Hommelen, Ann Verrek, Rudi Beeken, Peter Van Grunderbeek, Lisette Van Roelen, Koen Berwaerts, Theo Peeters, Bart Minnen, Willy Bollens, Christine Staes, David Swinnen, Kelle Moreau, Frans Doperé, Hilde Van Laer, Paul Tuerlinckx, Katrien Santermans, Hilde Leenaerts, Luc Van den Abbeele, Frank Delbecque, Ivan Op De Beeck.

Heemkring Averbode

Marcel Van Diest
T 013 77 37 86 of
marcel.vandiest@heemkring-averbode.be

Culturele Kring Wezemaal

Willy Bollens
T 016 58 02 20 of
willy.bollens@telenet.be

Geschied- en Heemkundige Kring Arnoldus IV Diest

Alfons Thiels
T 013 33 40 02 of
alfons.thiels@skynet.be

Aarschotse Kring voor Heemkunde

Willy Schroeven
T 016 50 02 67 of
secretariaat@heemkundeaarschot.be

Ook onze collega's van het Regionaal Landschap Zuid-Hageland werken rond de natuursteen in hun streek. Ze brachten in november 2012 de brochure 'Kwartsiet en gobertange, natuurstenen uit Zuid-Hageland' uit. Meer info op www.rlzh.be.

Ode aan de ijzerzandsteen

Geboren uit de zee,
bedekt u,
beschermend,
een hagelandse heuvel,
die als een lieve fee,
slapend in het landschap ligt...
een landschap dat doet dromen.

Gewekt
door hamer en houweel
van steenhouwers en anderen,
zwoegend in uw groeve...
Zij wisten u te bewerken
voor de bouw van hoeve,
kasteel en kerken

En met uw warme, bruine kleur,
troont u nu
in vele van onze gebouwen,
En smeekt u ons:
uw schoonheid te mogen behouden.

Willy Bollens

MEER WETEN?

Regionaal Landschap Noord-Hageland vzw
Villa Coremans, Gelrodeweg 2, 3200 Aarschot
T 016 63 59 54 F 016 63 10 60
info@rlnh.be www.rlnh.be

